

“Yirmi Kur’a İhtiyatlar” Olayı

RIFAT N. BALI

İkinci Dünya Savaşı yılları her ne kadar tüm Türkiye halkı için sıkıntılı olmuşsa da özellikle Türkiye’de yaşayan azınlıklar açısından çok daha sıkıntılı bir dönem olduğu artık bilinen bir olgudur. Bu dönemin kamuoyuna ve tarihe en fazla mal olmuş ve Türkiye’deki azınlıkların ortak hafızalarında en çok yer etmiş olan olay da Varlık Vergisi’dir. Türkiye’deki azınlıkların ortak hafızalarında en az Varlık Vergisi kadar yer etmiş olan, ancak buna karşılık fazla tahlil edilmemiş ve bahsedilmemiş bir diğer olay daha vardır. Bu olay İkinci Dünya Savaşı’nın en kritik zamanında, Almanların Türkiye sınırına yaklaştıkları bir dönemde, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin, askerlik hizmetlerini bitirmiş ve ihtiyata ayrılmış yirmi sınıf vatandaşları bir kere daha silah altına almış olmasıdır. Bu olayın özelliği silah altına alınan bu yirmi sınıf ihtiyatların münhasıran gayri müslim vatandaşlardan müteşekkil olmuş olmasıdır.¹

Bu konu Türkiye Yahudilerini inceleyen tarihçiler tarafından da fazla derinleştirilmemiş ve sadece birkaç satırla değinilmiştir.² Türkiye’deki tüm azınlıkların ortak hafızalarında

sarsılmaz bir şekilde yer etmiş olan ve Yahudi vatandaşların “Las Vente Klasis”, Ermeni vatandaşların “Kısan Tasagark”, Rum vatandaşların ise “İkosi İhticis” diye andıkları ihtiyata ayrılmış gayri müslim vatandaşlardan yirmi sınıfın askere alınmaları olayı bu makalenin konusunu teşkil edecektir. Konunun dönemin tarihî şartları çerçevesinde değerlendirile-

bilmesi için de o yılların genel atmosferi tasvir edilmeye çalışılacaktır.

Tek Parti döneminde azınlıkların askerlik hizmetleri

İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasından kısa bir süre sonra, daha önceki yıllarda uygulanmış olan bir hükümet kararı 1939 yılının Kasım

(Akhbar 29-4-1941)

İhtiyatlar mı, Solomon Kavayirive gidiyormuş.

Vali zavallî! Aklım kaçırca desene! Orada kim kime kıldık gıydrcek!

ayında tekrar yürürlüğe girdi. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde hizmet gören veya görecek olan genelde azınlıkların ve özellikle Türkiye Yahudilerinin silahlı eğitim görmelemleri ve Türk subaylarının emrinde emir eri veya hizmetli olarak hizmet görmelemleri kararlaştırıldı. Bellel ödemek kaydıyla on sekiz aylık askerlik hizmeti yerine altı ay hizmet yapabilecekleri de belirlendi.³ Bir yabancı yazar 1939 yılında yaptığı gözlemlerde gayri müslim gençlerden en üstün yeteneklere sahip olanları bile yedek subay eğitim okullarının mülhanelerinde başarılmadıklarını yazdı.⁴ Ermeni asıllı gazeteci Rafi A. Hemnon o yıllarda Türk Silahlı Kuvvetleri'nde rastlandığı bu uygulamalardan şu satırlarla bahsetti: "Söyle ki; o zamana dek, yalnızca cezaevi, dış rahibi, top hekimisi gibi unvanlılara sahip bazı gayri müslim vatandaşlar, yedek subay olabilir, hatta yüzbaşılığa kadar terfi edebilirken, başkaları yüksek tahsilli olmalarına karşın, bu hakları mahrum kalırlardı. Sözümlerimiz müstesnalar hariç, genelde azınlıklara, bırakın yedek subay olmayı, bazı dönemlerde sıradan Türk askarının giydiği basit üniforma bile çok görüldü. Üzaktan kalıyana ayır edebilsinler diye (berhalde!) azınlıkları bir anı herkesten farklı özel tip askeri üniforma giydiretilirdi. İsmet Paşa ve Mareşal Fevzi Çakmak arasında yuku bulan tartışmalar sonucu, ilkinisinin "raspıy edemem bu tabakası, Türk ordusunda herkes tek bir cinsten esvap taşır" diye bastırmasıyla azınlıklar da herkesle aynı üniformayı giymeye başlamışlardı. Bunda o sıralar Türkiye'ye sık sık gelen Amerikalı Ermeni asıllı yüksek rütbeli askerlerin etkisi olduğu da söylenir."⁵ Ermeni asıllı yazar Yervant Gohelyan ise o günlerde halk arasında "bey diğme" diye tarif edilen bir elbisenin devlet dikim evlerinde hamılanmadığını, 28 Aralık 1939 tarihinde Erzin-

Solanan Anadolu'da:

-Ben, benim kavisi, benim çıkımları, dört kişi bir odada nasılsı sizert emyeri?..

-Neye Sığınyacalmışınız bezingin? Sizden evvel burulda altı ökitiz barınyadı be!..

(Karikatür 15-5-1941)

can'da meybuta gelmiş olan depremden zarar görenlere yardım için Yunistan'dan gönderilmiş olan çöpçü elbiseleri olduklarını söylediğini yazdı. Yervant Gohelyan üniforma şöyle devam etti: "o dönemde askerliklerini yapınların çok iyi hatırlayacağı gibi, bunları giyerlere bir dönem askeri postal yerine "aksesor" olarak çarık verilirdi ve gerçekten Balkan dağlarında yağışınların giydiği gibi sert ve dayanıklı stümba dikilmiş deri çarıklardı bunlar. Halk, sürekli olarak ülkenin çeşitli bölgelerine gönderilen bu askerleri gördüklerinde şaşkınlıkla onları soruyordu ve ne askeri olduklarını sorardı. Genellikle İstanbullu gayri müslim olan bu çocuklar da "paraşütçü" ol-

duklarını söylerlerdi. Ancak, ne var ki, o zamanlar gerçekten "nizami asker" olmaıta çok uzaktı bu kahyereği elbiseliler. Zaten işleri ve görevleri de tarlıydı. Hatta resmen Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı değildi de, Nafıa hizmetinde olduklarında günü gelecekleri terhis de özel koşullara bağlıydı. Örneğin, bunlardan bir grup, 1942 yılı sonunda devletin değildi de, mütcahillerinin emrinde Zonguldak'ta 17 nümeralı 1350 metrelik Koşlu tünelinin yapımında çalışmış, daha sonra da Ankara Gençlik Parkı'nın yapımını tamamlayıp, 1943 yılının 19 Mayıs açılışını gerçekleştirmişti."⁶ Yervant Gohelyan muvazaf olarak askerliğini yaptığı o yıllarda silah altında

olan ve inşaatlarda çalıştırılan gayri müslimlerden Rum ve Yahudilerin genellikle hava alanı inşaatlarında, Ermenilerin ise naha işleriyle çalıştırıldıklarını hatırladığını belirtir.⁷

O yıllarda muvazzaf olarak yirmi gazeteci askerle alınan Yahudi asilî gazeteci İzak Yaş'ınlarında hicri 1338, milâdi 1922 doğumlu⁸ kişilerin 1942 yılında muvazzaf askerlik hizmetini için hangi koşullar altında askere alındıklarını gayet renkli ve canlı bir şekilde yazdı. Silah altına alınmalar erat sevkıyat istasyonlarına gön-

Haydarpaşa tren istasyonundan yavaş yavaş uzaklaşmakta olan trende bulunan Yahudi gençler, nişanlıları, sevgilileri, anneleri ve babaları tarafından son derece duygulu yüklü bir havada uğurlandılar. Genç kızlar ve Anadolu'ya gitmekte olan sevgilileri ve nişanlıları birbirlerinden yavaş yavaş uzaklaştırırken Türkiye Yahudileri'nin folklorunda yer etmiş olan İspanyolca dilinde bestelenmiş askerlikle ilgili şarkılardan çok tanınım- ger bir tanesini hep birlikte söylediler.⁹

cukları! Buraya vatana olan borcunuzu ödemeye geldiniz. Burası İstanbul değil. Annelerinizi, babalarınızı unurunuz. Emirlere itaat etmezseniz hayatta bir daha ailelerinizi göremeyeceksiniz!" diye bağırduğunu hatırladı. Birlik içtina yapıp yemek yedikten sonra dört saat boyunca yaya yürüterek hava alanı inşaatının yapıldığı bölgeye vardı. Onbağlar yereince hızlı yürümeyenleri deri kemeriyle kırıbaçladılar. Burada askerlere boş çuvalar verildi ve bölgedeki ot ve çalınır toplanıp çuvalara doldurulması istendi. Çuvalar dolduktan sonra "bunlar sizin değerkelermizdir" dendi ve herkese birer battaniye dağıtıldı. Dağıtım sırasında sona kalanlara battaniye kalmadı. Malatya'ya varılan ilk gün yemek olarak pilav ve er verildi.

İzak Yaş askere alınan gayri müslimlerin aslında "asker" sıfatını taşımalarına rağmen gerçek anlamda askerlik yapmadıklarını ve inşaat işlerinde çalıştırıldıklarını yazdı. İzak Yaş Müslüman olan askerlerin de aynı koşullar altında askerlik yapmaları halinde hiç bir gayri müslimin şikâyetine hakkı olmayacağını vurguladı, ancak gerçekte durumun böyle olmadığını, gayri müslim askerlere silah verilmediğini ve onların Müslüman olan askerlerden ayrı birliklerde tutulup inşaatlarda çalıştırıldıklarını yazdı.¹¹

O dönemde muvazzaf olarak askerliğini yapmış olan 1921 doğumlu Alber Berkman ise muvazzaf askerler arasında Naha taburlarına gönderilen gayri müslimlerin genellikle Ermeniler ve Ermeni kökenli olduklarını, bunun da bu yüzünün başında meydana gelen olaylardan dolayı Ermenilere güven duyulmamasından ileri geldiğini sandığını belirtti. Buna karşılık Rumların ve Yahudilerin ise askerliklerinin hizmet taburlarında hanel veya idari kademelerde görevli olarak yaptıklarını söyledi.¹²

Kada noçe en los bales,
Kada noçe en on lugars,
Egona en las montanyas,
El tufek por demazel.

Kada noçe en pascos,
Kada noçe en sinemas,
Egona en las montanyas,
El tufek por demazel.

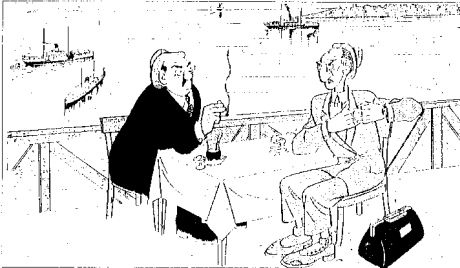
Her akşam balolarda,
Her akşam bir yerde,
Ve şimdi dağlarda,
Matmazel yerine tüfekte.

Her akşam gezimelerde,
Her akşam sinemalarda,
Ve şimdi dağlarda,
Matmazel yerine tüfekte.

derildiler ve burada önce tepeden tırnağı soyundular. Soyunmalar onur kıymığı gruplar halinde bu gibi bir hançaya sokulduklar. Burada üstlerinden çıkarılmış oldukları giysilerin bitlerden temizlenmeleri için arıkıkları etiyile kaynamalarını bekletiler. Gençler daha sonra çıplaklık bir halde berbere girtiler. Berberde saçları sıfır numara kesilen gençlere etiyeden çıkmış ve dolayısıyla tamamen buruşmuş ve eski bir paçavra halini almış olan elbiseleri geri verildi. Kumanya olarak herkese bir tavan ekmeği verildi. Silah altına alınmalar üç gün boyunca İstanbul'da kışlada kaldılar. Kışlada üç kati ranzabarda elbiseleri ve ayakkaşlarını ile yatıyorlar. Bitler ranzabarı tabutlarında yuva yapmış olduğundan sabah kalkıldığında herkes kuduini bir içinde buldu. Dördüncü günün sabahı trenlerle Anadolu'ya sevkıyat başladı. Kırk kişilik vagonlara seksen kişi sıkıştırıldı.

Anadolu'ya sevk edilen gençler dört gün ve dört gece süren bir yolculuktan sonra sevk edildikleri yerlere vardılar. Yolculuk boyunca kumanya olarak dört ekmeği, birer avuç zeytin, kavurma ve kuru üzüm verildi. İzak Yaş askere alınmış olan gençlerin beraberlerinde para ve kumanya getirmemiş olmaları halinde yolculuk boyunca aç kalacaklarının kesin olduğunu yazdı. Bu yolculuk sırasında vagonlardaki sıkışıklıktan dolayı erler alt alta, üst üste birinin ayağı diğerinin karnında, birinin başı diğerinin gözü üstünde bir şekilde yolculuk yaptılar. Ayaklarına kramp girdiğini hissedendenler ayaklarına uzatılmak için arkadaşlarını tekmeleyerek kendilerine yer açtılar.

İzak Yaş kendisinin bulunduğu birliğin Malatya'ya gönderildiğini, orada hava alanı inşaatında çalıştırıldıklarını ve bulunduğu birliğin onbaşısının kendilerine, "O..... çu-

(Karikatür 22-5-1941)

-Ay, Solomona, seni askere almadılar mı?
-Yok be, çarşığı çıktım!
-Ne hastalığı var?
-Çarşını?...

Nazilerin Türkiye sınırına yaklaşmaları üzerine İstanbul'u tasfiye planları

Mihver güçlerinin 1940 yılı sonunda Balkanlar'da ilerlemeleri Türkiye'yi endişeye sevk etti. 20 Kasım 1940 tarihinde T.B.M.M.'de yapılan CHP grup toplantısında Türkiye'nin savaşa girmesi ve İstanbul'un işgali halinde İstanbul halkıyla ilgili sivil düzenlemeler tartışırken İstanbul milletvekili Kâzım Karabekir şunları söyledi:

"İstanbul'un alışıp mahallelerini düşünmüyor, İstanbul'un yarın sokaklarına da düşürmek tehdiri alınmaz. Oradaki Ermeni, Rum ve Yahudiler ne yapacaklardı? Binaenaleyh İstanbul'da Türk unsurunu hâkim vaziyete koymalıdır. Biz yalnız alışıp mahallelerin tahliyesini düşünmüyoruz. Yarın harp başlar başlamaz, Yahudiler telâş eder intizamı ihlâl ederek öteye berye kaçmak isteyenlerdir. Ordumuz, uğallah düşman aramızda zaferler kazanır; fakat aksini de düşünmelidir. Radyolarla diğer vatandaşlarla, matbuatımızla etkiri- mu-

nüyeye istediğimiz gibi konuşur verelim. Fakat memleketin en mahrem dinâğı olan bızın içimizde beltreblecek her türlü fena akıbetleri düşünmekte -zünnehiyoruz- kimse mahzur görmes!

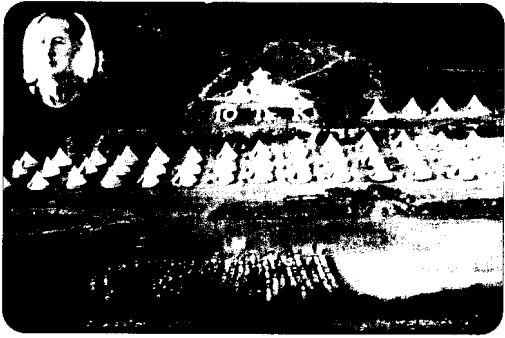
Tehlikemizi İstanbul'a geldiği ve Yahudilerin Marmara sahillerine kaçıştığını düşünün! Ondan sonra Ermeniler gelir; bunların bugün, ihtimal ki Mihver elinde çok fenalık yapmak istikadında olan teşkilâtları olabilir. Nitekim Bulgaristan'daki teşkilâtı dahi Bulgarlarla beraber gidiyor. Şu halde, Türk unsuru azaldıktan sonra, onadaki silahlarla hazırlanmış unsurları ilâve edecek olursak vızırcetin veldünetini düşünün!

Önem kıtın bu meseleyi hükümetimiz evası olarak cihet-i askerîye ile birlikte düşünmel. Yarın İstanbul'un bombardmanı veya nehyının şuna buna tesiri değil, büyük bir harbin Boğazlara intikalini hesaplayarak ordumuzun gerisinde bulunacak olan her tehlikeli unsur, Anadolu'nun munasip yerlerine armatıdır. Ondan sonra o unsurları boş kalacak katırgir binaları, Beyoğlu taraflarına, Türk

unsuru oturtmalıdır. Alıştırmamız mektuplardan anlaşılacağına göre, kendimiz de görüyoruz, Türk kanını emen bu unsurlar, mükemmel binalarda oturdukları halde, Türkler, Sultan Selim'de yangın aralarında, topraklar içinde mahzenlerde, 5-6 çocuğu ile oturuyorlar!... Daha dün bir mektuba muhterem Dahiliye Vekilî'ne takdim ettim; Hiç olmazsa buraları bunları oturtmalı. Bunların işine el atmalı. Şu halde ordumuzun gerisinde, ona bütün ruluhyı yardım edebilecek surette İstanbul halkı, çoluğu çocuğu ile teşkilâtlandırılmalı. Hülâsa bendeniz tek bir Türk'ün Anadolu'ya getirilmesi taraftarı değilim. Anın diğer unsurlar alınır ve onları yerlerine Türkler oturtulabilir. Bu, İstanbul için çok lüzumlu bir meseledir." Bu mizakere esnasında Muğla milletvekili emekli Orgeneral İzzet'in Çalışlar'ın Almanların Bulgaristan'a gelmesi ve Türkiye'ye taarruz etmesi ihtimallerinin zayıf olduğunu ileri sürmesi üzerine Kâzım Karabekir tekrar söz alarak şu cevabı verdi: "Almanların gelmek ihtimali yoktur, gelseler de deniz kıyısına kadar gelirler gibi ibtideler sakattır. Bununla beraber İstanbul öbür sahitlerdir. İstanbul'un tahliyesi halinde, askerin bir manevrası sırasında, Yahudinin, Ermeninin şunum bunun bir takım faciaları doğurması muhtemel değil midir?"¹³

Nazilerin Balkanlar'da harekâta başlaması savaşın Türkiye'ye de sırayet edebileceğini ve Türkiye'nin de tehdit altında bulunduğunu gündeme getirdi. Bulgaristan Berlin'in verdiği teminatları ve Nazilerin Bulgaristan'ı girmeleri halinde, Ankara'nın hareketsiz ve sessiz kalacağı anlamına gelen Türk-Bulgar Ortak Beyanamesi'ne dayanarak, 1 Mart

1941 tarihinde Milh-
ver güçlerine katıla-
cağını ilân etti.
Adolf Hitler de Is-
met İnönü'ye kişisel
bir mektup yazarak
Bulgaristan harekâ-
tının Türkiye'ye yö-
nelik olmadığını konu-
sunda teminat verdi.
Alman orduları Bul-
garistan'a 2 Mart
1941 tarihinde gir-
meye başladılar. Al-
manya Büyükelçisi
Franz Von Papen de
4 Mart 1941 tarihinde
Hitler'in mektu-
bunu İsmet İnönü'ye
takdim etti.¹⁴ Al-
man Ordusu 6 Nisan
1941 sabahı Yunan-
istan ve Yugoslavya'ya savaş ilân et-
ti ve bu ülkeleri işgal etmeye başladı.
Aynı gün İtalya da Yugoslavya'ya sı-
vaş ilân etti. Bu atmosfer içinde ve
Türkiye'nin de savaşı karışmasının
pek muhtemel olduğu bir ortamda
Türkiye de savaş hazırlıkları yapma-
ya başladı. Önce Trakya'daki askeri
birlikler Anadolu'ya nakledildi. Meriç
nehri üzerindeki köprüler tahrip
edildi. İngiliz savunma uzmanları
da Anadolu'da askeri hava alanları
inşa etmeye ve savunma hatları olu-
şturmaya başladılar. Buna paralel ola-
rak Trakya ve İstanbul'da yerleşik sı-
vil halkın boşaltılması faaliyetleri de
başlatıldı. Sivil halkın boşaltılması
Haziran ayının sonuna kadar sürdü.
Sevkiyat deniz ve karayolu ile yapıldı.
Muhtemel "beşinci kol" faaliyetle-
rine karşı da tüm yabancı mürettebi-
yeler Dahiliye Vekâleti Emniyet
Müdürlüğü'nden gelen bir emirle
yurt dışına çıkarıldılar.¹⁵ İstanbul'dan
Anadolu'ya göçen ilk katile 1 Mayıs
1941 tarihinde İstanbul'dan ayrıldı.¹⁶
Savaş hazırlıklarının bir devamı
olarak da 4 Mayıs 1941 tarihinde

Yirmi sınıflarla askere alınmış Yahudilerden kurtulmuş birlik. Morit- Diaspora Müzesi (Tel-Aviv arşivi)

Yardımlı Sevenler Cemiyeti başkanı reisi
Mevhibe İnönü bir beyanname yayımlayarak Türk kadınlarını gönüllü
hastabakçileri olmaya, askeri hastahane-
lerinin muhtelif servislerinde görev
almaya, ordunun ihtiyaçları için
malzemeyi hazırlanmaya ve dikmeye
davet etti.¹⁷ Yardımlı Sevenler Cemiyeti
İstanbul Şubesi ile 8 Mayıs 1941
tarihinde yaptığı toplantıda İstan-
bul'un dışıya çıkarılan 1700 hastabaki-
cunun kısa zamanda yetişirilmeleri
için kursların açılmasına karar verdi.
Savaş halinde de İstanbul'da ilköğrenim
yaşındaki 67000 çocuğun korunması
için çocuk barınaklarına yurtlarının
açılması tasarlandı.¹⁸

Almanlar işgal ettikleri Yugoslavya
ve Yunanistan'da hızla ilerlediler
ve Nisan ayının sonunda bu iki ülkenin
işgali tamamlanmış oldu. Alman
ordusu Türk-Yunan sınırına yaklaştı,
ancak daha önce Berlin'in Anka-
ra'ya verdiği teminat gereğince uy-
gun bir şekilde ilerlemesini durdurdu.¹⁹
Almanların Balkan ülkelerindeki
bu ilerlemeleri ve Türk sınırına
kadar gelmeleri Türkiye Yahudilerinin

son derece tedirgin etti. İstanbul'daki
birçok Yahudi işlerini tasfiye edip
Türkiye'yi terk etmenin yollarını
arımaya başladılar.²⁰

18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye
ile Almanya arasında dostluk ve saldı-
rılmazlık antlaşması imzalandı.²¹
Amerikan kaynaklarına göre bu saldı-
rılmazlık antlaşması sonucunda Nazi
casusları Türkiye'de çok daha serbest
hareket etmeye başladılar. Aynı kay-
naklar Nazilerin casusları sayesinde
Türkiye Yahudilerinin durumları ve
servetleri konusunda tüm bilgilere
sahip olduklarını ve Nazilerin bu bil-
gilere sahip olduklarına dair kanıtla-
rın Türk polisinin elinde bulunduğunu
yazıyor.²²

Yirmi kur'a azınlık vatandaşların silah altına alınmaları

Yirmi sınıf gayri müslimlerin silah
altına çağrıldığı tarih kesin olarak
belli değildir, ancak üç değişik kay-
nağın verdiği tarihlere bakılınca bu-
nun 1 ilâ 15 Mayıs 1941 tarihleri
arasında olduğu kesindir.²³ Silahlı al-

tına alınma kararı son derece titiz bir şekilde tasarlandı. Böyle bir kararın uygulanmasının öncesinde kararın hiçbir şekilde ilgili mercilerin dışında bilinmemesine özen gösterildi. Sıkıyönetim altında olan Türkiye'de uygulama sokaklarda yürüyen erkeklerin nüfus cüzdanlarının kontrol edilmeleri ve gayri müslim oldukları tespit edilenlerin hemen o anda silah altına alınmaları şeklinde oldu. Polislerin denetimlerinden kaçabilmiş olan gayri müslimler inada takip edildiler ve arandılar. O anda silah altına alınmış olan erkeklerle aileleriyle temas kurup durumunu bildirmeye izni verilmedi. Haber verilmesinin çok gerekli olduğu hallerde silah altına alınan kişiler refakatçi eşliğinde ailelerine gidebildiler. Kolu, bacağı kesik veya kör olanlar hariç hiçbir kişiye çürük veya sakat raporu verilmedi. Bu uygulamalar istisnasız tüm hastahanelerde rastlandı. Bu uygulamaya sırasında rüşvet vermeye yeltenip silah altına alınmaya yollarını aramaya tevessül eden azaınlıklardan hiç kimse karşılarda rüşvet kabul edilebilecek bir kişiyi bulamadılar. İhtiyatların silah altına alınmalarından önce başka konulardaki işlerini rüşvet vererek göndiren azaınlıklar bu tür işleri içinde bulundukları aynı kişilere bu kez hiçbir şekilde rüşvet karşılığında iltimaslı muamele yapamadılar.²⁵ Yirmi sınıf ihtiyatların silah altına alındıkları tarihte muvazzaf askerlik yapmaktaki olan Yervant Gohelyan ise ihtiyatların askere alınmaları sırasında kişilerin sağlık durumlarının hiç dikkate alınmadığını, örneğin Fu ihtiyatlar arasında tanıdığı olduğu Rum asıllı Nikola oğlu Teoliarı'nın kör, Arslan Yorgo'nun ise zihinsel engelli olduğunu hatırladığını nakletti. Yervant Gohelyan polislerin sokaklarda yolları kesip, insanları çevirip nüfus cüzdanlarına haklıkları ve gayri müslim olup lileri 1312 ili 1332 yılı doğumlu herkes

arında silah altına aldıklarını nakletti. Bu nedenle de halk arasında bu şekilde askere alınan ihtiyatların "kordon mali" diye çağırıldıklarını hatırladı.²⁶ Silah altına alınmaları evlerine gidip haber verme ve elbise almaya dahi izin verilmedi. Bu durumdan haberdar olan aileler askere alınan ihtiyatların buldukları yere gelip onlara pannaşkların arasından iç çamaşırı paketleri uzattılar.²⁶ 1312 doğumlu İstanbullu Rum vatandaş Z. 5 Mayıs 1941 günü tesadüfen bulunduğu bir mağazada bu durumdan haberdar oldu. Bunun üzerine Yuni Keşecioglu ve Trelides adlı arkadaşlarıyla bağlı bulunduğu Üsküdar Askerlik Şubesi'ne gidip teslim olmak istedi. Şubedeki görevliler "bunun bizimle alakası yok. Elbiseler aşağıda depoda. Oradan alın ve Nafia Vekâleti'ne gidip teslim olun" cevabını verdiler. Bunun üzerine üç arkadaş elbiseleri alıp teslim olacaktırları evlerine girdiler. Daha sonra her yerde arandıklarını öğrendiklerinde gidip teslim oldular.²⁷

İşadımı Vitali Hakkı anılarında ihtiyatı ayrılmuş azınlık vatandaşlarının aniden silah altına alınmış olmalarının hali ruhayesini şu satırlarla yansıttı:

"Polisler, mağazamıza geldiler, "Vitali sen bizim" dediler.

Ben, "Evet" deyince de koluna girip, "Hadi askere" dediler. Onlara boşu boşuna, askerden yeni döndüğümü, bu işte bir yanlışlık olduğumu anlatmaya çalıştım.

Yarılan beşmişim. Hiçbir yanlışlık yokmuş.

Üçüncü askerliğim için, bu kez Selimiye Kişlası'na gönderiliyorduk.

Çağrı konuşuyorduk, çünkü askere çağırılmamıştık. askerden yeni dönmüş oluğumuz rağmen birçoğumuz evlerimize haber vermeden, birer suçlu, birer kaçak gibi şerhinden alınıp askere sevk edilmiştik. Yaş-baş gözetmeden birkaç sınıf birden aske-

re alınmıştı, ama bu kez farklı bir durum vardı: Aramızda hiçbir Müslüman Türk yoktu. Doğrusu bu da beş-pınan kafasında bir yüğün soru oluşturuyordu:

"Niçin yeniden, daha terhisten bir hafta sonra bu üçüncü askerlik?"

"Niçin bir anda apar topar toplandık ve ailerimize dahi haber veremedik?"

"Niçin nereye götürüldüğümüzü söylemiyorlardı?"

Bu soruların hiçbirinin cevabı yoktu. Her cevapsız soru gibi, bu da bizleri endişelendiriyordu. Özellikle aralarında Müslüman Türk vatandaşlarımızın olmayışı bu endişeyi artırıyordu.²⁸

Benzeri bir endişeyi Yahudi asıllı kadın yazar Beki L. Bahar da anılarında yansıttı: "bu askere alınma işi üstüne ağzıdan ağıza yayılan söylentiler korkutuyordu... Almanlar Türk hududlarından içeri gireceği kamlara ilkin onların sevkedilecekleri gibi."²⁹

Yirmi sınıfla birlikte silah altına alınmış bulunan Yahudi asıllı 1897 doğumlu Yusuf Paker o günün şartları şu şekilde aktardı: "1941 senesinde yirmi sınıf askere alındı; onların arasında ben de vardım. Orada büyük bir Ermeni müessesine rastladım; Yetvart Margosyan. Onun raharı yerimdeydi, birkaç kişi sürekli müzik çalıyorlardı. Oysa bizler, sabahın akşama taş kırıyorduk." Yusuf Paker kampteki yaşam şartlarını da şöyle anlattı: "Ben Denizli'nin Çivril kazasında doğdum. İlk önce tüm gayri müslimler Arıyan'a yollanmıştı. Orada bir heyet tarafından dağıtım tabii tutulduk. Çivril'e vardığımızda leğ güli kokuyorduk. Oradaki çamurlu kuyu suyuyla yıkanıyor, o suyu içiyorduk. Karavaya da o suyla pişiyordu. Tifüs salgını başladı. Beş yüz kişiydik, ben şansım, salgına yakalanmayan yirmi kişi arasındaydım. Çadırda on dört kişiydik, on ikisi hastaydı. Çarşaf ge-

tirtim, kendime tek kişilik çadır kurdum"³⁰ O yılları yaşamış olan 1903 yılı doğumlu İsrail Geron anılarını şu şekilde dile getirdi: "İkinci Dünya Savaşı'nda bütün azınlıkları topladılar. 45 yaşına kadar olan bütün erkekleri askere aldılar ve Anadolu'ya gönderdiler. Ben önce Konya'ya gönderildim. Taş kırdık, yol yaptık. O zamanlar yaklaşık 39-40 yaşındaydım. Türkiye savaşa girmede. Haberleri radyodan dinler, sıramız ne zaman gelecek diye beklerdik. Hitler'in Yahudileri öldürdüğünü bilmeli, detaylı bilgi almak mümkün olmuştuk, ancak subaylar bize bunu ima eder, bir daha İstanbul'a dönmeyeceğimizi söylerlerdi."³¹

Heybeliada'lı Rum asıllı A. P. Je 19 Mayıs 1941 günü sığıl altına alınan yirmü sınıf ihtiyat arasında yer aldı. A. P. diğer tüm ihtiyatlar ile birlikte Heybeliada'dan Büyüka'daki askerlik bümesine götürüldü. Burada işlemler bittikten sonra saat 20.00 civarında vapura binip İstanbul'a gönderildi ve asker sevkiyatını yaptırdığı Sirkeci'deki alana götürüldü. A. P. sevk merkezinden tuyn olduğu birliğe gönderilene kadar üç gün üç gece boyunca geçici olarak konaklama merkezi haline getirilmiş bulunan Sultanahmet camii içinde çok zor koşullar altında bekletildi. Yeterli sayıda yatacak olmadığı için A. P., caminin bir sütununun altına sığınarak üstündeki elbiselerle uyumaya çalıştı. İhtiyat askerleri üçüncü gün saat 14.00'de caminin iç avlusunda toplandılar. Sirtlarında çantaları ve paltolarını giymiş bir halde saat 18.00'e kadar beklediler. Askerler saat 18.00'de onları beklemekte, ağlamakta ve dua etmekte olan anneleri, eşleri, kızkardeşleri arasından geç-

Rum asıllı ihtiyatlar. (Eptalifos gazetesi arşivi).

rek Sultanahmet Camii'nden Saraybirimi'nde bulunan asker sevkiyat alanına kadar yürütüldü. Burada ekmecek ve 250 gr. zeytinden ibaret kumanyalarını alıp vapurla Tuzla'ya sevk edildiler.³² Tuzla'daki ilk gecelemeden sonra A.P. ve diğer ihtiyatlar hayvan taşımaya yarayan 18 m2 hacimli yük vagonlarına kırk kişi binecek ve nereye gittiklerini bilmeden ertesi günün gecesi saat 21.00'de tekrar yola koyuldular. Tüm Heybeliada'lılar bir arada olabilmek için aynı vagona bindiler. İhtiyatlar bütün gece yolculuk yapıp İnönü, Bilecik gibi yerlerde ihtiyat ve yemek molarları verdikten sonra sabah saat 07.00'de Afyon'a vardılar. Burada ihtiyatlar bölük ekimi ve mangalara ayrıldılar. Bütün Heybeliadalı Rumlar bir mangı oluşturuldular, mangı ünitesi olarak da Makri Manolaki görevlendirildi. Burada bir süre kaldıktan sonra 21 Haziran 1941 cumartesi günü Kinalıya'nın Tavşanlı ilçesine sevk edildiler. Yolculuk yine 18 m2 lık yük vagonlarında yapıldı, ancak bu kere kırk yerine kırk iki ki-

şi bir arada yolculuk yaptılar.³³ A.P. anılarında Tavşanlı halkının Afyon halkına göre çok daha utusitirperver ve cana yakın olduğunu belirtti.³⁴

Vitali Halko anılarında ihtiyat olarak askere tekrar alındığı ilk günü şu şekilde tasvir etti: "İlk durağımız Selimiye Kışlası'ydı. Bizleri avluda topladılar. Bir ana-baba gibiydik. Buradan Haydarpaşı'ya götürüldük. Oradan da vagonlara doldurulduk. Benim yanıma Kandıra'daki bir birlik çıktı. Neyseki emşem Rafi'el de benimle birlikteydi. Askerlikte sevk, o sıralarda sınıf usulü elindi. Altı sınıfı birlikte askere almışlardı. Bizi marşandı vagonlarına "yüklemişlerdi" Tüm ihtiyatlarımız bu vagonda geldiyorduk. Aramızda ak saçlı altmış yaşında Rumlar, Ermeniler, Museviler vardı. Bunlar bu sınıftan olmadıkları halde yalnızca gayri müslim oldukları için askere alınmışlardı. Bu insanlar kaderlerine ağlıyorlardı."³⁵

Sırlılı altına alınan gayri müslimler heç bin kişilik kamplarda ikamet ettirildiler. Bu kadar çok sayıda gayri müslimin bu kamplarda muhafaza edilme-

leri İstanbul'daki azınlık çevrelerinde büyük endişelere yol açtı.³⁶ Silah altına alınan gayri müslimler sivrisinek, sıtma, bataklik, rutubet, çamur, aşırı sıcak, su darlığı gibi kötü çevre koşullarına sahip ve altyapısı mevcut olmayan kamplara gönderildiler.³⁷ Kamplardaki bu tür kötü sığınak koşullardan dolayı meydana gelen yüksek orandaki ölüm haberlerinin İstanbul'a ulaşması ile İstanbul'daki azınlık çevrelerinin endişeleri daha da arttı.³⁸ Anadolu'nun çeşitli kamplarında toplanmış olan gayri müslimlere tüm kamplarda benzeri şekilde davranılmış olması bu konuda emrini belirlenmiş bir merkezden geldiği kuşkusuna yarattı. Kazma ve kürekleler, inşaat işlerinde çalıştırılan askerlere çalışma sahasına varıldığında dağıtılıp, akşamları kışlayı dönüldüğünde toplattırıldı.³⁹

O yıllarda ilgili bir diğer anı kırması da Yahudi asıllı İzak Meyohas, babası Yakup Meyohas'ın ihtiyat olarak tekrar silah altına alındığında yol inşaatlarında çalışmak üzere Yozgat'ı ve Kandıra'ya gönderildiğini ve babasıyla birlikte silah altına alınan tüm azınlık ihtiyatlarına silah verilmediğini aktardı.⁴⁰ Evelyn Lyle Kalças anılarında Rum asıllı eşi Homer Kalçaoglu'nun 1941 yılında bir kere daha silah altına alındığını, silah altına alınanların tümünün gayri müslim olduğunu ve bu insanların Çivril, Karadeniz sahlindeki iller gibi uzak yerlere gönderildiklerini yazdı. Homer Kalçaoglu Karamürsel'e gönderildi. Kendisinin

gülle atma şampiyonu olduğu öğrenilince en büyük taşları kırmakla görevlendirildi. Aynı birlikte olup, meslekleri aykıraklı inşaatçıları olan diğer gayri müslimler ise daha küçük taşları kırmakla görevlendirildiler.⁴¹

İhtiyat olarak silah altına alınan gayri müslimlerin bir bölümü Ankara'da eski bir bataklik olan bugünkü Gençlik Parkı'nın bulunduğu sahaya yerleştirildi ve bu sahanın ağaçlandırılmasında çalıştırıldılar. O yılları ihtiyat askeri olarak yaşamış olan Jak Krespi ve Jak Biçağı yıllar sonra Jak şaka, yarı ciddi "Gençlik Parkı bizim escimiz, kükpuru toprak!" diye o günleri hatırlamaya devam ettiler.⁴²

O yıllarda muvazzaf olarak askerlik yapmakta olan Alber Berkman'a göre hicri 1312 ilâ 1320 yılları arasında doğup Türkiye'nin Avrupa kıtasında yani Trakya'da ve İstanbul'da yerleşik olan gayri müslimler 1941 yılının Mayıs ayında silah altına alındılar. Bunlar aynı yılın Azalık ayında terhis edildi. Hicri 1320 yılından sonra doğmuş

olan ihtiyatlar ise daha uzun süre silah altına kaldılar. Anadolu'da yerleşik olan gayri müslimler ise yaklaşık on sınıf olarak 1941 yılının Mayıs ayında değil, daha ileri bir tarihte silah altına alındılar.⁴³ Silah altına çağrılan ihtiyatlar 25 ilâ 45 yaş arasında olanlar oldu. Halk arasında yeni doğan çocukların nüfus idarelerine geç kaydedilmeleri olağan olduğu için gerçekte 20 ilâ 60 yaş arasındaki ihtiyatlar silah altına alındılar.⁴⁴ Bu şekilde silah altına alınan azınlıklar değişik bölgelerdeki birliklerde kalmalarına rağmen maruz kaldıkları davranışlar hep aynı oldu.⁴⁵ İstanbullu Rum vatandaşı Z.'ye göre Albay Ali Faat Cebesoy ve Binbaşı Şeref Zorlu Nafia Vekâleti'ne bağlı olarak askere alınmış olan ihtiyatlardan sorumlu oldular.⁴⁶

Yirmi sınıf azınlık ihtiyatın askere alınması azınlıkların popüler kültürüne de yansdı. Yahudi vatandaşlar bu olay nedeniyle bestelenmiş olan anonim bir İspanyolca şarkıyı kendi aralarında terennüm ettiler.⁴⁷

Las wente Klasas

La nueva novedad hazinas ya mor izo
Meldando en la jubo nuevo avizo
Al trenta i nueve estan yamando
Seko i vedre estam arastando.

El día entero debacho los saleros
Vuyendo komo akeros forasteros.
De nuevo kazma i kirek mos dyeron
A dos a dos komo kudberos mos kontaron

Vinos usla l'Anatoliya
Afyon por demazeya vinos.
Vinos montanyas i pinos,
Derikoz i kamianos, vinos.

Ya vinimos de nuevo a lo viejo
Ictima me izo ey pijos
De nuevo akaya karavama enchaguada
Alevanter madrugada
Esto esta negra enlachada.

Yirmi sınıflar

Yeni havadisi dıyay dıymaz hepimiz hasta olduk
Şubede⁴⁸ yeni ilanı tahayy asılı bulduk.
Otuz dokuzlukları çağırıyorlar⁴⁹
Yaş, kuru demeden herkesi sınırlıyorlar.⁵⁰

Bütün gün kızgın güneşin altındaydık
O yuhancılar⁵¹ gibi yağardık.
Yeniden bizlere kazma kürek dağıttılar
Hepimizi koyun gibi iğşer iğşer saydılar.⁵²

Bütün Anadolu'yu gezdik doluştık
Üstelik Afyon'u da gördük.
Dağları ve çamları aşık
Derecekleri ve yolları gördük.

Yeniden döndük eski günlere
İçtima yaptırım, bit çuku
Yeniden o tatsız karavana, artık sıkı
Sabahın köründe kalkmaktan bıktık
İşte bu kötü bir kazık.

Aynı dönemde yirmi sınıflı tektar askere alınan 1322 (1904) doğumlu Yankov Miznibi de bu olayla ilgili anlamları şöyle anlattı: "Zor yıllar, evet gerçekten onlar çok zor yıllardı. Hani "Vente Klasis" (20 sınıf) dedikleri yıllar. Elbette, tabii ki ben de o dönemden payımı aldım. Önce Afyonkarahisar'a geldim. Sonra kur'un Çivril'e düştü. Çivril'de sırma oldum, sorma girsin. Kendimden geçtim, beni arabaya attılar, revir gibi kullanılabir bir otele götürdüler. Benim gibi daha birçok arkadaşımı sınıma yakalandı. Dört, beş kişi orada öldü. Çivril'deki Müslüman mezarlığında gömülmüştür onlar. O hasta haldimle beni İstanbul'a geri yolladılar. Pendik'in daha yukarısında bir yere götürdüler. Karım beni ziyarete gelirdi. İyileştini

ve sonra tezkere verdiler."⁶⁴

O yıllarda on yaşlarında küçük bir kız olan Lidya Kastoryano bu olayın vahametini daha sonra idrak etti ve anlamlarında bu olaydan şöyle bahsetti: "1941 yılının başında yaşadığım apartımında büyük bir kargaşa oldu. Salomon'un bütün arkadaşları silah altına alındılar. (...) Lidya çok sonra silah altına çağrılanların sadece azınlıklar olduğunu öğrendi, savaş nedeniyle hükümetin Silahlı Kuvvetleri'ni güçlendirmek istediğini sanıyordu. Bu yaşta ki insanları saçları kazıyış ve gerçek askerlerinkine benzemeyen koyu renkre üniformalar ve kötü şekillenmiş çizmeler içinde görmek onu guldürüyordu. (...) Arkadaşlarının babalarının başlarına gelenin yeni Cumhurbaşkanını'nı (yani

İsmet İnönü'nün - RNB) çantasından çıkarmış olduğu makyavelik pis numaralarından bir yenisi olduğunu nereden bilebilirdi. Cumhurbaşkanı azınlıklar arasından 25 ilâ 45 yaş arasındaki azınlıklardan yirmi kur'ayı silah altına çağırılmıştı. Lidya sağda solda duyduğu konuşma kıvrımlarında onun Almanları desteklediğini, kalbinde ve beyninde Almanlara karşı sevgi beslediğini ve çok Almanperver olduğunu söylendiğini duymuştu. (...) Onun zengin ve becerikli işadamları olarak gördüğü azınlıkları mahvetmek istediği söyleniyordu. Kimse onun silah altına aldığı bu insanlara ne yapmak istediği hakkında bir fikri yoktu"⁶⁵

Lidya Kastoryano'nun konuştuğu Vitali Alaton da yirmi sınıf ihtiyat-

Heriki yıllarda Adalar Metropolitliği olacak olan Doroteos'un erkek kardeşi de benzer duygular içinde Rumen bir şiir kaleme aldı ve bir arkadaşına postalandı:⁶⁶

*Topladılar emiden abıvalar, fikrimizi
Sıkıcı "sevâlisat"ta bulduk kendimizi.*

*Üç gün üç gece kaldık yastık diye batı taşta
Pne tonhası olduk, o yatılmaz kağıtı*

*"Tuzla yolcusu" diye, çıkınca haberciniz,
Orada hemen, bir anda, unuttuldu devrimiz.*

*Attılar vagonlara, sanki birer havvanız
Ayak üstü sakıyık, kapılamak imkânsız*

*Ürkersek ayak bastık Afyon istasyonuna
Kapılık yahancıma "ne olacak?" korkusuna*

*"Tezahürat"la karıştırdık daha tren den merken
Küfür yağdı başımıza "hışgelim"i beklerken*

*Afyon'da kaldık bir ay. Sonra bizden silahlılar
Çivril'e defetincevsi daha uygum buldular.*

*Aynıken Afyon'dan hepten umutlanmışık
Sıvısinek, urz, çamur, orada kalır sınımışık*

*Oysa atıverdikler Çivril'in çayınma
Mühazet ettikler bizî çingene çaldırma.*

*Bu da yetmezmiş gibi -gün ola herman ola-
Daha özye güttük üç saatlik bir yola.*

*Silahımız kazma oldu, kalencimiz da kırık,
Kıtz Allah sabah akşam dıvamırsa bu vîrek.*

*Sanki ditişimin bu toprak, çıkırsın onun yarası
Boz yere havancısın biz de deket parası*

*Öğlen yemeginde bulgur, akşamları fasulye
Üç saatlik yolken dolar mataramız sıyılı*

*Gölge desen, tek ağaç yok. Temizlemek için de
Hayvan gibi at kendini, tıpın dere içinde.*

*Sınısinek uçak gibi hedefini aradı,
"Starka" gibi miş vapar, sıratını taradı.*

*Orada da ay doldurduk, "gel tezkere gel" derken,
Ömür geçer vakit geçmez, tezkereyi beklerken.*

*Onlar miftetmiş yollar, keşke gelmez olayış
Ümitler hep sakalı, bize cefa kolaylı.*

*Herkesin Meryem Anam, sendin tek imnet
Biliniz bizlen için sensin tek kurtarıcı.*

14 Eylül 1941. Ortodoksların önemli dini bayramlarından birinde Rum asilî ihtiyatlar. İlk kez verilen gizli dini ayin yapılıyorlar. (Eptalofos gazetesi arşivi).

larla birlikte 18 ay süreyle tekrar askere alındı, daha sonra da kendisine tahakkuk edilen Vahlik Vergisi'ni ödeyemediği için Aşkale'ye gönderildi ve toplam 44 ay enterne edildiği için de bahrân geçirdi.⁵⁶

Yirmi sınıd gayri müslimin silâh altına alınmış olubudur Türkiye'deki Yahudi cemaatinin çok değişik toplumsal tabakalarına mensup insanların bir araya gelip aynı kaderi paylaşmalarına yol açtı.⁵⁷ Milyonlerce fakırlara, patronlardan memurlara, tahsilli kişilerden tahsilsiz işçilere, tüccarlardan köylüye, sağlıklı olanlardan hasta olanlara dindar olanlardan dince önem vermeyenlere kadar değişik sosyal sınıflara ait Yahudiler bir arada yaşayıp aynı kâdere ortak oldular. Sıbbî altına alınma tüm Yahudiler büyük bir korkuya kapıldılar, aşağılandıklarını hissettiler: "İstanbul'u unutunuz!" diye bağırma çavşları ve subayları duyulmuş umutsuzluğu kapıldılar.⁵⁸ "İstanbul'u unutunuz!" sözleri; denemi yaşamış tüm azınlıkların hafızalarına yerleşti. Dr. Elî Şaul da anlatımında 20 ilâ 40

yaş arasında bızlerce Yahudinin askere alındığını, Anadolu'da askerlerle korunan kapalı kamplara götürüldüklerini ve kampları koruyan askerlerini "Pis Yahudiler! İstanbul'u artık göremeyeceksiniz. Karılarınızı ve çocuklarınızı unutunuz!" diye bağdıklarını yazdı.⁵⁹ Gayri müslim ihtiyatlar 1941 yılının Mayıs ayında silâh altına alındıktan sonra, aynı yılın Haziran ayının sonu veya Temmuz ayının ortasına kadar yakınları tarafından ziyareti edilmelerine ve fotoğraflarının çekilmesine kesinlikle izin verilmedi. Bu tarihten sonra da gayri müslim ihtiyatlar yollanmış oldukları bölgelerden alınıp iklim ve çevre koşulları daha olumlu olan başka bölgelerdeki askeri kamplara gönderildiler. Bu tarihten itibaren de o ana kadar rüşvetin sözüni dahi duymak istemeyen kişiler rüşvet talep etmeye başladılar.⁶⁰ İstanbullu Rum Z. Akhasar'da iken tıme çık-mak için ellerini yedek subaylara beşer Lira rüşvet vermek zorunda kaldıklarını, Yahudiler'in en yüksek rüşveti vemmelerinden dolayı piyasayı

bozduklarını ve İzmirli bir Yahudi'nin erlerin arasında dolayış rüşveti toplayıp yedek subaylara teslim ettiğini hatırladı. Askerler çarşı izmine çıktıklarında Akhasarlı esnafı konuşurken bu durundan devamlı şikâyet etmeleri üzerine esnaf hemşterileri olan Akhasarlı bir generali durundan haberdar etti. General bunun üzerine Nafîa Vekâleti'ne

bağlı olarak silâh altına alınmış olan azınlıklardan sorumlu Binbaşî Şeref Zorlu'yu soruşturma yapmakla görevlendirdi. Soruşturma safhasında Yahudi askerler ifade verirken kaçırdılar sadece Rum askerler ifade verdiler. Soruşturma sonunda açılan davada sanık yedek subaylar "bu o..... çocukları için mi bizleri yargılıyorsunuz?" diye mahkeme heyetine itiraz ettiler. Mahkeme, yedek subayların malikûm edilmeleriyle sonuçlandı.⁶¹

Nazilerin Avrupa'da Yahudileri soykırma tâbi tuttukları bir ortamda yirmi kur'a ihtiyatın askere alınması azınlıklar arasında en çok Türkiye Yahudilerini etkiledi. Türkiye Yahudileri sonlarının yaklaşmış olduğunu ve Avrupa'daki kardeşleri gibi kendilerinin de soykırma uğrayacaklarına inanmaya başladılar. Bunda rol oynayan en büyük etken, Nazi Almanya'sında Alman vatandaşları Yahudilerin toplanıp temerküz kamplarına gönderilmesine benzer bir şekilde, Türkiye'de de bu seferberlik sırasında sadece gayri müslimlerin ihtiyat olarak silâh altına alınmış olmalarıydı.

Türkiye Yahudileri bu nedenle içinde bulunduğları durumu ile Alman Yahudilerinin durumuna arasında benzerlik gördüler ve sınırlarının yaklaşmış olduğuna inanıldılar.⁶²

Vitali Hakko enişesi Rafael Elhadef ile birlikte Kandıra'da silah altına alınmış bulunan gayri müslim vatandaşların günlük yaşamlarını ve korkularını şu satırlarla canlı ve renkli bir şekilde tarif etti:

"Kandıra'da açık arazide çadırlar kurulmuştu. On iki kişi, bir çadırda kalıyordu. Bizim çadırda altmış beş yaşında yaşlı bir Musevi vardı. Geceleleri, yatmadan önce soardı: "Çocuklar uyku duvarını ettiniz mi?" Sanki o babamızı, bizler de onun küçük çocukları. "Ettik!" derdik. Aramızda başını yastığı koyup bir daha kalkmaya çağını sananların sayısı pek az değildi.

Geceleyn başımıza bir şeylerin geleceğine inanmaya başlamıştık. Ben, her zamanki iyimserliğimle, buna inanmıyor ve çevremdekilere de hiçbir yalan uydurarak moral vermeye çalışıyordum. Çok şükür anlayışlı bir komutanımız vardı. Belki kim olduğumu (yani İstanbullu bir tüccar) biliyordu, belki biliyordu. Bir gün beni çağırıp kantin sorumluluğunu bana verdiğini bildirdi. Ben de, böylece bir yükün altından bu kısa boyumla kalkamayacağımı ileri sürüp, Rafael'i yanıma yardımcı olarak istedim.

Rafael'in eniştenin olduğunu biliyorduk. Ama bir şey demedik. Böylece "Uzun Bacak ile Bıcaksız" diye adlandırılan ikilim, kantinin sorumluluğunu yükledi. Tabii, her şey, bu satırları yazarkenki rahatlık içinde geçmedi. Günler uzadı, geçmek bilmiyordu. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Kimilerine göre, Hitler Trakya sınırlarımıza dayanmıştı. Kimilerine göre, Türkiye'ye Kalkedon'dan saldırıracaktı. Aramızda soğukkanlılığını koruyup, bu konularda spekülasyonu yapmayan, yalnızca subaylardı. Onlar olağan bir hayatı yaşıyorlardı. Onlara

baka baka, ben de öylesi bir askerî yaşam tarzını seçtim. Kendi kendime, "bugüne kadar savaşa girmedik, bundan sonra da girmeyiz" diyordum. Ama her yerde olduğu gibi orada da göm ağızları vardı. "Sen istediğin kadar girme. Ya Alman seni savaşa sokarsa? Ülkeni işgal etmeye kalkarsa?" diyorlardı. Bunları düşünmek bile istemiyordum.

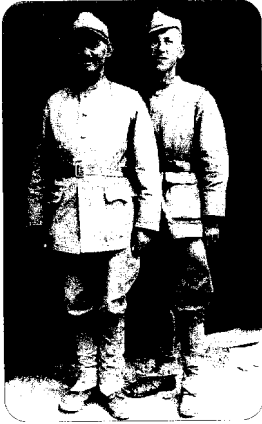
Geceleri ot yatağına uzandığımda, düşündüğüm yalnızca savaştan bitmesi, insanların normal koşullar içinde çalışıp yaşamaya başlamasıydı. Bu öylesine tatlı bir düşüme ki, kendimi Şarlo'nun filmlerindeki naif kahtaman gibi hissedeyim, savaş sonrası yapacaklarını tasarlar ve sonra derin bir uykuya dalardım. Sabah uyanıldığında günün gerçekleriyle karşılaşırdım. Günün gerçekleri insanlardı. Karanlık, umutsuz, yarı aç, yarı tok, hayatın bitmiş insanları. "Bu savaş bitmez" diyenler. "Bu savaş sonunu bizler görmeyiz" diyenler. "Doğu Avrupa'daki pogrom, Hitler sınırları aşacağına burada da yaşanacak" diyenler. Sanki herkes hayata elveda demek istiyordu.⁶³

Kamplarda bulunan Türkiye Yahudilerinin soykırına uğrayacakları korkusu Bursa'da meydana gelen bir olayda görüldü. 1941 yılının Kasım ayında Bursa Mustafa Kemal Paşa'da bulunan Mollaköy askerî kampında Kuzguncuklu Vitali adlı bir Yahudinin dönükütlü tıfıs sonucu ölmesi üzerine kampta, hamam ve sterilizasyon merkezi kurulmasına karar verildi. Bu emrin kamp komutanlığına gelmesi ve askerlere duyurulması üzerine Yahudi asıllı askerler büyük bir korkuya ve paniğe kapıldılar. Bunun nedeni de Nazilerin işgali altında bulunan ülkelerdeki Yahudilerin de tamerküz kamplarına toplatıldıktan sonra benzeri şekilde elbiseleri çıkarılıp gaza odalarına gönderilmeleri idi. Bursa kampındaki Yahudiler de kendilerine aynı şeyin uygulanacağını sandılar. Paniğe kapılan Yahudiler aylardır aynı kaderi paylaştıklarını Ermeni ve Rum arkadaşlarına bu konuda hiç bir şey söylemediler.⁶⁴

Silah altına alınan Yahudiler haklı olarak kendi kendilerine, "Şükür Sarıçoğlu Hitler'in bir hareketini taklit etti. Ya değerlerini de taktik etkinliği kalkarsa?" diye sordular. Bu ortamda Yozgat, Konya, Eskişehir, Kandıra ve diğer merkezlerde silah altında bulunan Yahudiler yazın kızmın güneş altında, kışın da kar altında her gün Şahit,⁶⁵ Minha⁶⁶ ve Arvit⁶⁷ dualarında Tanrı'dan acıma ve Nes⁶⁸ diletiler. Bu sıkıntılı ortamda ortak bir kaderi paylaşan tüm Yahudiler dindar oldular ve herkes kendine göre bir Neder⁶⁹ yaptı. Anadolu'nun ovalarında ve dağlarında yapılan Neler'de Türkiye Yahudileri "ben buradan kurtulursam, bundan böyle İstanbul'da Şabat",⁷⁰ uygulayacağım". "Hayır işlerine yardım edeceğim" türünde, büyük bir çoğunluğu da "Filistin'e gideceğim" türünde adaklarda bulundular. Yirmi sınıf ihtiyat 27 Temmuz 1942 günü terhis edildi ve evlerine geri döndüklerinde silah altında iken yapmış oldukları Neler'i gerçekleştirmeye başladılar. Bir çoğu artık Şabat'ın kurallarına uydu, hayır işlerine yardımında bulundu. Büyük bir çoğunluğu da İsrail devleti kurulduktan sonra İsrail'e göç etti.⁷¹

Köttü yaşam koşulları her zaman için geçerli olmadı. Heybeliada'lı Rum vatandaş A.P., 27 Haziran 1941 tarihinde bulunduğu kamp hayatı ile ilgili hislerini şu şekilde ifade etti: "Günler sakin geçiyor. Sadece birkaç angarya. Başka bir şey yok. Yeni subayınız da geldi. Halbuki biz kendi kendimizi yönetiyorduk. Başçavuş: Miha-laki, Çavuşlar: Andranik ve Yuvakim, Onbaşılar: biz. Yani hiç bir baskı yok. Yeni tatil için iyi bir ortam! Tüm bunlara rağmen şikâyetimiz var."⁷²

Vitali Hakko da benzer bir şekilde kamptaki yaşam ve çalışma şartlarını

Taşınan Havrası 10.8.1941. Sami ve Nesim Yasefi Bali kardeşler. (Yazarın arşivi).

"havyarçılık" olacak tarif etti.⁷⁴ İhtiyatlar açısından esas sıkıntı ve tedirginlik ne zaman terhis edileceklerinin ve mukadderatlarının meçhul olması ve soykırımı uğrama korkusu oldu.

Silah altına alınan ihtiyatların terhis edilmeleri haberrim onlar üzerinde yarattığı hayati Vitali Hakkı şu satırlarla ifade etti: "Birmeyvecik hiçbir şey yoktur. Toplam on sekiz ay süren askerliğim de bir gün sona erdi. Tabii sevindik. Ama üç gün sonra yeniden askere çağırılmayacağımızı kim temin edebilirdi? Hiç kimsel! Bizler de böyle yarı sevinçli, yarı tedirgin İstanbul'un yolunu tuttuk."⁷⁵

Azınlıklar arasında çok yaygın bir söylenti de neredeyse sarıhatın bir kanat olarak bitim azınlıkların ortak hatze-forumunda yer etti. Bu söylenti azınlıkların ihtiyat olarak silah altına alınmalarının nedeninin onların ku-

lesel olarak inha edilmelerinin önlenmesi olduğu söylentisi oldu. İnany haline gelen bu söylentiye göre azınlıkları kitlesel olarak inha etme tasarısı hükümetin bir planı idi. Genelkurmay başkanı Mareşal Fevzi Çakmak bu tasarıdan haberdar olunca Nafis Vekâleti'ne bağlı olarak askere alınmış olan azınlıkları Milli Müdafin Vekâleti emrine alarak onları kendi emir kumandası altına soktu ve böylece onları inha edilmekten kurtardı. Bu söylentinin ortaya çıkmasındaki neden Anadolu'nun çeşitli yerlerinde silah altında bulunan azınlık ihtiyatlarının hemen hemen tümünün çalışmakta oldukları inşaat işlerinde çukurlar kazarken başlarında bulunan çavuşların ve onbaşı-

larını onlara "bu çukurlar sizin mezarlarımız olacak!" şeklinde bağırıyordu. O dönem yaşamış olan azınlıklar hayatlarını Fevzi Çakmak'a ve Ordu'ya borçlu olduklarını söylediler. Mareşal Fevzi Çakmak'ın adı yirmi sızul ihtiyat olarak silah altına alınmış olan tüm gayri müslimler tarafından minnetle anıldı.⁷⁶ Hükümetin Yahudileri kitlesel olarak inha etme niyetinde olduğu ve Yahudileri bu kâdenden Mareşal Fevzi Çakmak'ın kurtardığı yolundaki söylence, yazarı Türkiye'li bir Yahudi olan bir yazarı piyasasına bile konu oldu. Konusu 1943 yılında geçen bu piyeste Mareşal Fevzi Çakmak Büyükelçi Franz Von Papen'in Türkiye'nin Yahudi vatandaşlarını inha etmesi konusundaki emrine uymayan ve Yahudi vatandaşları koruyarak onları kurtarın kişi olarak temayüz etti.⁷⁶

Olayın Nedenleri

Dönemi yaşamış olan gazeteci Sabetaş Leon⁷⁷ Türkiye Yahudileri arasında bir yaygın kanaate tercüman oldu ve bu olayın müsebbibi olarak Hariciye Vekili Şükür Saraçoğlu'nu gösterdi. Şükür Saraçoğlu'nun gayri müslim vatandaşlara neden bu tür ayrımcı bir uygulamada bulunduğu sorusunun kesin cevabının bilinmediğini yazdı. Sabetaş Leon Türkiye Yahudileri arasında geçerli olan söylentilere dayanarak iki muhtemel sebebin mevcut olduğunu iddia etti. Bunlardan bir tanesinin CHP'nin Rum, Ermeni ve Yahudi vatandaşların Türkiye'nin ticaretinde hâkim bir yer işgal etmiş olmalarına içine sindirememiş olması olduğunu belirtti. Bu durumdan dolayı CHP savaş koşullarını altındaki bir Türkiye'de azınlıkların bu savaş koşullarından daha fazla istifade edip daha fazla zenginleşmeleri için onları buldukları şehirlerden alıp Anadolu'ya sürmenin "haklı ve mantıklı" olduğuna kanaat getirdi. Bu şekilde gayri müslim vatandaşlar işlerinde uzun bir süre zararına uzaklaştırıldılar, dolayısıyla ticari faaliyetlerini tatil ettiriler ve sonuçta ticari piyasayı müslüman Türklerle bırakmış oldular. Sabetaş Leon ikinci söylentinin ise o dönemde yaşayan Türkiye Yahudi halkı arasında çok yaygın bir kanaat olduğunu yazdı. O da şu idi: Adolf Hitler Şükür Saraçoğlu'ndan Türkiye'deki tüm Yahudi vatandaşların toplama kamplarında toplanmasını talep etti. Şükür Saraçoğlu sadece Yahudileri ihtiyat olarak silah altına alması halinde bu kararın antisemit bir karar havası taşıyacağından Rumları ve Ermenileri de silah altına aldırdı. Sabetaş Leon nedenler ne olursa olsun Şükür Saraçoğlu'nun bu tür bir ayrımcı uygulamayla Türkiye'nin hoşgörülü ve çağdaş görünümüne ciddi bir golge düşürdüğünü yazdı.⁷⁸

Başka bir kaynak da, seferberlik ilan edilmesinin doğru olduğunu, ancak sadece gayri müslim vatandaşların uygulanmasını öngördüğünü belirtti⁷⁹, olayın amacının azınlıkları ticaret merkezlerinden uzaklaştırıp ticari olarak yok etmek olduğunu yazdı. Bu dönemle ilgili düzenlenen bir diğer raporda da benzeri gözlemler yapıldı. O dönemde Türkiye'nin silah alanında bir milyon asker tuttuğunu, ancak İstanbul, İzmir ve Edirne gibi kentlerdeki sadece gayri müslim vatandaşların askere alındıkları ve amacın gayri müslim vatandaşları ticari merkezlerden uzak tutmak olduğu belirtildi.⁸⁰ İhtiyat olarak silah altına alınan müslüman vatandaşların sayısı, ihtiyat olarak silah altına alınan yirmi sınıf gayri müslüman sayısı kadar fazla olmadığı gibi, silah altına alınmış bulunan bu ihtiyatları yaptırılan inşaat işlerinin boyutları da gayri müslimlerin kitlesel bir şekilde silah altına alınmaları hukuken gösterecek derecede önemli ve büyük olmadı.⁸¹

5 Mayıs 1941 tarihli ve New York merkezli bir ajans haberinde New York'taki diplomatik çevrelere gelen haberlere göre, yirmi sınıf gayri müslim vatandaşın silah altına alınmasının nedeninin onların muhtemel beşinci kol faaliyetlerini önlemek olduğu belirtildi.⁸² Benzer bir şekilde Evelyn Lyle Kaças da anılarında eşi Homer Kaçaoğlu'nun yirmi sınıf gayri müslimle birlikte askere alınmasındaki amacın gayri müslimlerin Türkiye içinde muhtemel yedinci faaliyetlerde bulunmalarını önlemek olduğunu yazdı.⁸³ Arşinidis müessesesi müdürü Yorgo Papadopolu 20 kur'a ihtiyatların silah altına alınmalarını azınlıkları ticari olarak mahvetmek şeklinde değerlendirdi. "Aşağı yukarı her evin eli ayağı tutar, çalışır adamları askere alınmıştı. Önce belimizi bu kırık, ardından ölümsüz Varlık Vergisinden mahvolular oldu."⁸⁴

Görülebileceği gibi muhtelif kay-

naklara göre ihtiyatı ayrılmış azınlıkların tekrar silah altına alınmalarının nedeni olarak birbirlerini tanımayan üç tez mevcut oldu:

a) Gayri müslim vatandaşları bir süre ticaretlerinden uzaklaştırıp onları ticari olarak zayıflatmak ve bu yöntem sayesinde Müslüman bir burjuvazinin doğmasını kolaylaştırmak.

b) Gayri müslim vatandaşlara güven duyulmadığından Türkiye'nin savaşa girmesi halinde onların muhtemel beşinci kol faaliyetlerini önlemek için onları kamplarda enterne etmek.

c) Nazilerin, dönemin Hariciye Vekâleti'ne yönelttiği talepleri doğrultusunda azınlıkları kamplarda toplayıp enterne etmek.

Gayri müslimlerin kitlesel bir şekilde silah altına alınmalarının nedenlerinin ve bu kararın nasıl, kimler tarafından ve ne gerekçeyle alındığı konusunda arşiv belgelerine ulaşılmamış olduğundan olayın bu en önemli yanı henüz aydınlatılamamıştır. O nedenle yukarıda sıralanan ihtimaller arasında, CHP milletvekili Kâzım Karabekir'in partisi meclisinde yapmış olduğu konuşması da dikkate alındığında, azınlıkların silah altına alınmalarına neden olarak Türkiye'nin savaşa girmesi halinde onların muhtemel beşinci kol faaliyetlerinde bulunmalarını önlemek en kuvvetli ihtimal olarak görülmektedir. Azınlıkların beşinci kol faaliyetlerinde bulunabilecekleri varsayımı ise Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'deki azınlıkların bir bölümünün işgal kuvvetleriyle işbirliğinde bulunmalarından ileri gelir.

Yirmi sınıf gayri müs-

lim ihtiyat, 27 Temmuz 1942 tarihinde terhis edildiklerinde yaklaşık üç buçuk ay sonra ikinci bir darbeye daha maruz kalacaklarını akllarına dahi getirmedi. Bu ikinci darbe 11 Kasım 1942 tarihinde kanunlaşan Varlık Vergisi kanunu oldu.⁸⁵ Bilindiği üzere müslüman bir burjuvazi yaratmayı amaçlayan ve uygulanmadığı gayri müslimleri ve dönümleri müslüman vatandaşlara göre çok daha ağır bir şekilde vergilendiren bu kanun gereğince kendilerine tahakkuk ettirilen vergiyi ödeyemeyen azınlık vatandaşları Aşkale'ye çalıştırma kamplarına gönderildiler. 4-7 Aralık 1943 tarihlerinde Millî Şef İsmet İnönü Winston Churchill ve Theodore Roosevelt ile Kahire Konferansı'nda bir araya geldikten ve Türkiye'nin mütefakker yanında savaşa katılmasını kabul ettikten sonra çoğunluğu Yahudi olan binden fazla gayri müslim mükellef serbest bırakılıp Aşkale'den evlerine gönderildiler.⁸⁶

Afşın hatırası 16. 6. 1941. Ayakta olanlardan solda: sağa Musa (Moz), Semi, Nesim Yusef Bahi kardeşler.

NOTLAR

- 1 Bu makalenin hazırlanmasında birçok kişilerin emeği geçmiştir. Tümüne en candan ve samimi duygularıyla teşekkür ederim. Bir kısır katkılarını bana ayıran Vitali Hakko, Yervant Gobeilyan ve Alber Berkman. **Eptalofos** gazetesini yönetimi gazeteler Mihail Vasilyadis ile tanıştımın sağladığı Rivdan Akar, gazeteleri Rafik A. Hermonian ile tanıştımın sağladığı Hrant Dink, arastırmasını benimli paylaşımını önerdiğini gösteren Mihail Vasilyadis ve Rafik A. Hermonian, Zaven Biberyan'ın Türkiye'deki halini yönlendirmesini önerdiğini tasdik ettiğini öğrenmişim ve o hafta telefonuma ulaşan Zaven Yayıncılık mensupları, kütüphanesinde bulunan arşiv belgelerini Commerce binliğine bağışladı. Prof. Eliahu Benbassan ile **The Jerusalem Post** gazetesini arşivindeki bilgileri bana leten Dereen Rivon'da.
- 2 Awan Galanti, özizet tanık olduğu hâlede hiç belirsizdir. Dr. Avner Levi, Prof. Stanford J. Shaw, Yakup Barokas gibi tanıklar ve diğer tanıklar ise birkaç satırda söz ettiler. Prof. Walter Wasker ile Moshe Seivon Sharon ismi ile söz etmişlerdir.
- 3 "Turkey discriminates against Jews in studies on army recruits", **The Jewish Chronicle**, 10 Kasım 1939, s. 13.
- 4 Donald E. Webster, *The Turkey of Atatürk Philadelphia, 1939*, s. 281. aktaran S. Landstau, **Jewish Communities in the muslim countries of the Middle East**. The Jewish Chronicle Ltd. 1960, s. 84.
- 5 Rafik A. Hermonian, "Yerutan konutlarını emir-nizâmını", **Agos**, 29 Ağustos 1997. Bir Ermeni yazar olan Zaven Biberyan'ın 1940'lu yıllarda geçen **Mırcımeru Yerleşimi** (Kıbrıs'ta yapılan için Güen Batıma) raporunda da o yıllarda askerlere olan hizmetleri sırasında Ermeni vatandaşların kumçilerini Müslüman askerlerden ayrılan kahverengi bir arifonuna girdikleri belirtilir. Gazeteci Mihail Vasilyadis da Manuel Fevzi Çakmak'ın askerlikte verilmiş miş olan bu özelliği askerlerimi tanıyacağı ortan âp kenarlarına askerlikte kullanıldığını teyit etti. (**Eptalofos**, Haziran 1998); aynı müslim almışına rağmen yarıbayrak kolları yükselen bir diğer müvazzaf subay ne tanıdığı yarıbay olan Yahudi vatandaş Çelebiyi Yaşar Sener oldu. (Bkz. Yakup Barokas, "T.S.K.'de bir subay: Yarıbay Çelebi Yaşar Sener", **Şalom**, 6 Mayıs 1998).
- 6 Yervant Gobeilyan, "Dünyâ İnanç Dâvânı "cah" düşen bir notatıdır". **Agos**, 17 Eylül 1997.
- 7 Yervant Gobeilyan ile 8 Haziran 1998 tarihli görüşme.
- 8 İzak Yaşar 1947 yılında İstanbul'da gazeteciliğe geç başları. Önce Mısır Basıncağı ne bilirdi. Sabah dâha sonra Avran Layan ile birlikte Sârim gazetelerini, daha sonra da Menem İem Maden ile birlikte **Or Yevda** ve **Or İsrail** dergilerini yayımladı. İsrail'e geçtikten sonra gazeteciliği faaliyetlerine İsrail'de devam etti. 1949 yılında atarın İsrail'e geçmesini olan Türkiye vatandaşlarına İsrail'den yarıbay yolca dâvânı. **La Verdad** gazetesini yayımladı.
- 9 22 Ocak 1970 tarihinde vefat etti. Eşi Ruza Yaşar gazeteleri yayıncı devam ettirdi. Vefatından bir süre sonra gazetesinin adı **La Luz de Israel** olarak değişti.
- 10 Bu tarih yanlıştır. Hicri 1338 milâdî 1919 yılına tekabül eder. On sekiz yaşında birerlerlere askere alındıkları varsayılırsa hicri 1341 milâdî 1922 doğumular askere alındıkları tahmin edilebilir.
- 11 Söz konusu sarkınca tanımlı dört tane dörtlükler. Bu nakledeleği güfte söz konusu sarkınca sonuna doruğunun biraz değiştirilmiştir kendileri. Sarkınca özgün güftesi için bkz. Moshe Shilo, "Kahles de Asherik", **Al Yerusshalayim**, sayı 7, Kasım 1980, s. 49-51.
- 12 Yitahk Yöş, "4 arşivde soruşturma mülitör en la arşivde Türkiye", **La Verdad**, 14 Eylül 1958. Silihi almışa alınan müvazzaf askerlerin silihi almışa alınmaları ve biliklerine silihi almışa alınmaları için konuşulan sadece gayri müslimlere atarınca alınması. Müslüman, gayri müslim halkın için gâhı-âculları. Ancak Anadolu gâhıca göre dâha beruğu bir yarıbay tarafından gelen İstanbullu Yahudi gençlerin bu yeni yaşınca keşiflerine iyün sağlanmışa Anadolu'dan gelen gençlere göre çok daha zor olabilir. İleri Dünya Savaşı sırasında T.S.K. içinde bulundluğu çok zor koşullar için bkz. Cemil Kocak, **Türkiye'de Milli Şef Dememi (1938-1945)** Cilt 1, s. 319-342.
- 13 Alber Berkman'la 29 Haziran 1998 tarihli görüşme.
- 14 Kazım Karabekir, **Ankara'da Savaş Ruzgârları, II. Dünya Savaşı CHP Grup Tartışmaları**, yayını hazırlayan Prof. Faruk Özerengin, Emme Yayınları, 1994, s. 247-249, 256.
- 15 Cemil Kocak, a.g.e., cilt 1, s. 536-537.
- 16 Cemil Kocak, a.g.e., Cilt 1, s. 548-552.
- 17 "Anadoluluların katli bugün hareket ediyor", **Tan**, 1 Mayıs 1941.
- 18 "Hak karımı yazdı Laguna", **Tan**, 5 Mayıs 1941.
- 19 "İstanbul'da 1700 gençli müslümanca yetiştirilecek", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1941.
- 20 Cemil Kocak, a.g.e., Cilt 1, s. 548-552.
- 21 **New Chronicle**, 13 Ocak 1941 aktaran The American Jewish Year Book, Cilt 43, 27 Eylül 1941 - 11 Eylül 1942, s. 322-323.
- 22 Bu konuda bkz. Cemil Kocak, a.g.e., s. 547-548, 547-548.
- 23 **The American Jewish Year Book**, cilt 46, 18 Eylül 1944-7 Eylül 1945, s. 270.
- 24 Bu Ermeni Yâherin âleline İslâmları İsraili Tekeşipar; Spacyo mülitör 5 Mayıs 1941 tarihinde S. A. New York amaledelele. Dolayısıyla haberin yâhera ileten İstanbul'daki çevreleride bu İncüce 5 Mayıs 1941 tarihinde birer gün önce yönlendirilmiştir varsayılabilir. YIVO Institute for Jewish Research Arşivi'nde bulunan American Jewish Committee'nin 20 Nisan 1946 tarihli notuna bkz. Mart 1947 tarihli "Treatment of minorities in Turkey" raporuna s. 31. Bu olay 5 Mayıs 1941 olarak belirtilir. Göz Arşiv: Sabitay Leon anılarında silihi almışa anıma tarihini 15 Mayıs 1941 olarak belirtir (Sabotay Leon, "Segundo akto rasilisa de este gâhı", **El Tiempo**, 17 Ekim 1966).
- 24 İstanbul'da 1700 gençli müslümanca yetiştirilecek", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1941.
- 25 Yervant Gobeilyan ile 8 Haziran 1998 tarihli görüşme.
- 26 Vitali Hakko ile 17 Temmuz 1998 tarihli görüşme.
- 27 Mihail Vasilyadis ile 3 Eylül 1998 tarihli görüşme.
- 28 Vitali Hakko, Hayatım, Vakko, Vakko Yayınları, 1997, s. 88-89.
- 29 Beki L. Bekar, **Ordan burdan Altmış Yılın ardından**, Gözlem Yayınları, 1995, s. 163.
- 30 Nelly Barokas, "100 yaşında bir dehanın... Yaşar Paker", **Şalom**, 19 Mart 1997, s. 2. Ruza vatandas A.P. de anılarında 1941 kehanca Mırcımeru'dan ve 12 Haziran 1941 Personele görevi vermiş olduğu unutulmuş kehanca görür etti. (**Eptalofos**, Mart 1996).
- 31 Zelia Tarantek, "Yalofos, Okun... Tanrı Çırtın müslümanca kehanca İsrail Gâvân", **Şalom**, 14 Mayıs 1997, s. 2.
- 32 **Eptalofos**, Subat 1996.
- 33 **Eptalofos**, Mart 1996.
- 34 **Eptalofos**, Nisan 1996.
- 35 Vitali Hakko, a.g.e., s. 89-90. Sözünü arlıtan Rafael ve Rafael Elhadaf olup Vakko müslümanların ortaklaşmasını.
- 36 Public Record Office, 4 Haziran 1941 tarih, FO/371/30031/85813 sayılı belge, aktaran David Brown s. X, Fou-Oire, **The tragedy of the capital tax levy**. Crown Helm, Londra 1947 içinde.
- 37 **Eptalofos**, Haziran 1996.
- 38 Public Record Office, a.g. belge.
- 39 **Eptalofos**, Haziran 1998.
- 40 Borat Gümüşoğlu, "Nerehas diye sarmayın bana", **Cumhuriyet Dergi**, sayı 483, 25 Haziran 1995.
- 41 Evelyn Lyle Kalcas, **The Siliwî Saga**, Boğaziçi University Publications, 1997, s. 67.
- 42 Beki L. Bekar, a.g.e., s. 183.
- 43 Alber Berkman ile 29 Haziran 1998 tarihli görüşme.
- 44 Sabotay Leon, "Segundo akto rasilisa de este gâhı", **El Tiempo**, 17 Ekim 1966.
- 45 **Eptalofos**, Haziran 1998.
- 46 Mihail Vasilyadis ile 3 Eylül 1998 tarihli görüşme.
- 47 Marie-Christine Bormes-Varol, "Quelques chansons de circonstance", **Vidas Largas**, Mayıs 1987, sayı 6, s. 40-44 Bu sarkınca ilgili aktarımları için Marie-Christine Varol'un

